

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

The British Decision to Leave Palestine /

החלטת הבריטים לצאת מארץ-ישראל

Author(s): מיכאל י' כהן and M.J. Cohen

Source: *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ

ישראל ויישובה, חוברת 15

1980 / אפריל ניסן תש"ם pp. 143-156

Published by: [יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23397391>

Accessed: 17/11/2014 06:14

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

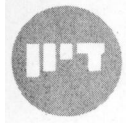
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה

<http://www.jstor.org>

אימפריאלי ובין הציונות לבין אימפריאליזם מצד אחד ול'עולם השלישי' מצד אחר — אולם טיבה של הבחנה זו צריך הבהרה.

חקירת המדיניות הבריטית בארץ-ישראל מציבה בעיות הערכה קשות לפני ההיסטוריון הישראלי החורג מחקר התעודות עצמן. עליו להשתחרר מן הלשון הציונית של תביעה ושל האשמה ומן הצדקנות העצמית. עליו להיות הוגן לבריטים ולהבינם מנקודת-מבטם שלהם. אולם אין הוא צריך לוותר על השיפוט כאשר הוא מוצא מדיניות שיש בה הפרה של מה שנחשב הוגן במדיניות של האומות וכיחסים ביניהן. בפרשה זו ישנה הפלגה לטוב ולרע אל מעבר למקובל ביחסי אומות. הבנתו הכוללת של ההיסטוריון אינה חייבת להתגלגל למחילה כוללת כאשר ההתנהגות בימי השואה כלפי שארית הפליטה או בימי הפינוי ב-1948 השליטה שיקולים פוליטיים אנטי-ציוניים על החובות האנושיות הבסיסיות ביותר, כשם שבמקרים אחרים הכריעו ערכים פרו-ציוניים שיקולים מקובלים ביחסים בין אומות. חשבון החסד, הדין והרשע מורכב כאן ביותר.

החלטת הבריטים לצאת מארץ-ישראל*

מיכאל י' כהן

אנגליה בעידן הפוסט-אמפריאלי

ההחלטה הבריטית לפנות את ארץ-ישראל לא נתקבלה בחלל ריק, אלא היתה צד אחד של מערכת מורכבת של בעיות, הן מקומיות והן בינלאומיות, שלפניהן ניצבה ממשלת הלייבור עם עלייתה לשלטון ביולי 1945.

ממשלת הלייבור, שנשענה אז — לראשונה בתולדותיה — על רוב איתן, החלה בתפקידה כשבאמתחתה תכניות שאפתניות של ריפורמה מבית. יושב-ראש המפלגה, הארולד לאסקי, האמין שיידרשו למפלגה 15-20 שנה כדי לבסס את שלטונה, ולפיכך צריכה היא להישאר נאמנה למצע הריפורמה הסוציאלית שלה. לשם כך יש צורך בשלום, ביציבות וכחופש ממחויבויות בינלאומיות. העם הבריטי, שכרוב תמימותו לא הבחין בהתגברות המתיחות בעולם ובחולשת כלכלתו הלאומית, ציפה לזמנים טובים יותר. לא היה לו קל לקבל את העובדה שהפעם לא יפתח הניצחון את הדרך לשיבה למעמד של שליטה, כמו בימי עבר כשבריטניה היתה המעצמה השלטת באירופה. המלחמה הקרה עדיין היתה לוטה בעתיד, ומסך-הברזל טרם הורד. בנייאדם עדיין האמינו שההערצה הכנה

* Michael J. Cohen, 'The British Decision to Leave Palestine, 1947', תרגום מאנגלית: רפאל יוליוס.

שרחשו לגבורתה של רוסיה במלחמה תיענה ביחס דומה ושהערצה הדדית תוכל בהכרח באורח אוטומאטי להסכמה דיפלומאטית.¹

עד 1947 ויתרה ממשלת הלייבור על חלק הארי של האימפריה הבריטית. היציאה מהודו היתה אולי 'המחווה הנהדר והחשוב ביותר מכל המחוות של נסיגה מאימפריה' הן בשל הממדים, הן בשל המסורות ההיסטוריות הארוכות של האיזור והן בגלל החשיבות שהיתה לקשר עם הודו במאתיים השנים שעברו מכחינת צדדים כה רבים של החיים בכריטניה. אולם תהיה אשר תהיה השפעתה הפסיכולוגית של הנסיגה מן האימפריה על העם הבריטי, בדרך-כלל לא עוררה הנסיגה פולמוס פוליטי סוער, מפני שמעטים היו החלקים של האימפריה שבהם התיישבו הבריטים התיישבות של קבע.²

אישיותו של בוויין

אין כל ספק שהאישיות הדומיננטית ביותר בממשלת אטלי ומי שהשפיע יותר מכל אדם אחר על מדיניותה כלפי ארץ-ישראל היה שר-החוץ, ארנסט בוויין.³ מן הקואליציה של תקופת המלחמה, שבה השתתף בתפקיד שר-העבודה בקאבינט-המלחמה המצומצם, יצא בוויין כשרק המוניטין של צ'רצ'יל עולים על שלו. בניגוד למהלך הרגיל של המאורעות קנה לעצמו בוויין את שמו כשר בממשלה לפני שביסס את מקומו בפארלאמנט. ביוגראף אחד (סר אֶלן בולוק) השווה אותו לצ'רצ'יל, ואחר (ויליאמס) – לפאלמרסטון. הפקפוקים הרבים שבהם נתקבל מינויו לשר-החוץ בקרב הפקידות במשרד זה התחלפו עם הזמן והיו להערצת-גיבורים של ממש.⁴ אצל מי שעבדו עמו נוצרה דעה מוסכמת שבוויין הוא בעל כושר-חשיבה מעולה ומקורי, שאליו מצטרפים רצון ויכולת לקבל החלטות, ומעל לכל – להביא לאישורן של החלטות אלה בממשלה.

ארנסט בוויין, 1948

כשנכנס בוויין למשרד-החוץ, בשנת 1945, הוא לא בא כמי שענייני-חוץ זרים לו. הנסיעות הרבות שערך מאז שנות השלושים בתוקף תפקידו כאחד מראשי פדרציית העבודה הבינלאומית (International Labour Federation), היקנו לו הבנה בענייני-חוץ, וכיחוד בענייני אירופה, דבר שלא היה מצוי בדרך-כלל אצל איש האיגודים המקצועיים. בקאבינט-המלחמה ישב לצדו של אידן האריסטוקראט, שמכל האנשים בחר דווקא בו להיות המאזין האוהד ביותר לדברי-החרדה שהביע בענייני-חוץ. אטלי עצמו, שיצא לפוטסדם בלוויית בוויין אך ימים ספורים אחרי שהאחרון נכנס למשרד-החוץ, נדהם מכושרו לחדור לפרטים. בוויין אולי האזין לעצותיהם של פקידים משרדו, אבל מעולם לא היה לאיש ספק מיהו הממלא את התפקיד המרכזי והמקבל את החלטות.

בוויין נשאר קרוב להמוני-העם ופתוח לרחשי-לבו. בהיותו בחוץ-לארץ היה מתעלם מכללי הפרטיכל ומזמין מזכירים וקצרניות לקבלות-פנים רשמיות ולמסיבות קוקטייל. מותר להניח שהיה

1 ראה: F. Williams, *Ernest Bevin*, London 1952, pp. 238-252.
 2 J. Joll, *Europe Since 1870*, London 1973, pp. 469-473.
 3 הדברים שלהלן מבוססים על: A. Bullock, *The Life and Times of Ernest Bevin*, I-II, London 1960-1967.
 4 ויליאמס (לעיל, הערה 1); C.R. Attlee, *As it Happened*, London 1954.
 ראינות עם סר ג'ון ביית (Beith), מי שהיה הממונה על ההגירה לארץ במחלקת ארץ-ישראל בשנים 1947-1948, ביום 28 ביוני 1978, ועם סר הארולד בילי (Beeley), ביום 22 בפברואר 1978.

ער לרגשות הציבור ושהביאם בחשבון בשעה שבעיית ארץ-ישראל נעשתה קשה יותר ויותר לפתרון.

באישיותו של כוויין הצטרפו מידה לא-רגילה של ביטחון עצמי ורגישות רבה לביקורת, שבה נטה לראות התקפה אישית על עצמו, דבר שהקים לא פעם מחיצה בינו וכין מי שנראו בעיניו מתנגדים, דוגמת הציונים. התפרצויותיו התכופות על היהודים, ההערות שהשמיע עליהם, שהם 'נדחקים לראש התור', קביעתו כי מה שמניע את יהודי ניו-יורק בציונותם הוא אי-רצונם לקלוט את אחיהם בארצות-הברית — כל אלה היו תוצאות של חריגות מאולתרות מן הנוסח המוכן של דבריו, התפרצויות של הרגע אצל אדם שאינו מורגל בכפל-הלשון הדיפלומטי של האינטלקט המלוטש. רוב עמיתיו סבלו בגלל מזגו הסוער — כאשר תקף את היהודים, האשימוהו באנטישמיות. קרייץ-ג'ונס, שהיה הקרוב אליו ביותר מבין העובדים בעת שטיפל בכעייית ארץ-ישראל, אם גם בתפקידו, כתב ברישומותיו הפרטיות שהכין לקראת פרסום זכרונותיו:

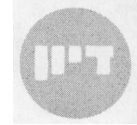
רגשי התסכול והכעס שלו בנוגע לבעיית ארץ-ישראל גרמו לפעמים שיעיר הערות לא-מחמיאות ופוגעות על היהודים בכלל. פליטות-פה אלה לא הצטמצמו ליהודים בלבד, אף-על-פי שחייבים אנו לומר שדעותיו הקדומות הוחרפו עוד יותר בגלל עמדותיהם התוקפניות של היהודים, בשל התחבולות והלחצים שהפעילו באותן שנים שלאחר המלחמה, בשל העיוותים שבפרסומים היהודיים והקביעות שנראו בעיניו כטענות מוגזמות... אולם גיליתי שבשעה שדן עמי בכעייית ארץ-ישראל תמיד היה דוחק הצדה את דעותיו הקדומות ומתעלה מעל לחולשותיו האנושיות...⁵

מגבלות כלכליות על מדיניות חוץ

עד מהרה גילה קאפינט הלייבור שבעיות פינאנסיות ופוליטיות לא רק יעכבו את תכנית הריפורמה הסוציאלית של הממשלה, אלא גם יבלעו חלק נכבד ביותר מזמנה ומכוחה. לפי ההערכה עלו הוצאות המלחמה של בריטניה על 3,000 מיליון לירות שטרלינג, סכום שאותו היתה בריטניה חייבת בעיקר למדינות שעל הגנתן הוצאו הכספים. עם סיום המלחמה במזרח הרחוק, ב-21 באוגוסט 1945, ביטל הנשיא טרומן את הסיוע לפי חוק 'החכר והשאל', והממשלה הבריטית נאלצה לפנות בהכנעה לווינגטון בבקשת הלוואה. לאחר משא-ומתן ארוך הוסכם, בדצמבר 1945, על סכום של 3.75 מיליארד דולר. הוויכוחים על ההלוואה שנערכו בפארלאמנט ועל דפי-העיתונות באנגליה חשפו רגשות שנאה וחששות — שהוגברו בגלל הוויכוחים על ההלוואה בקונגרס האמריקני — שמא תצטרך הממשלה לקצץ במדיניותה הסוציאלית בעקבות תלותה הכלכלית בווינגטון.⁶ החלטתה של בריטניה להפגין את עצמאותה הכלכלית היתה ביסוד הלחץ הממושך שהפעילו בתוך הקאפינט שר-האוצר דלטון ואיש מועצת הסחר קריפס לצמצום המחויבות הבריטית בענייני כספים וכוח-אדם בארצות שמעבר לים. שלוש מחויבויות בארצות שמעבר לים הדאיגו את משרד-האוצר במיוחד: זו שלגבי יוון ותורכיה; 'בריחת' הדולרים לגישור הפער בין רווחי גרמניה מיצוא וכין

5 אוסף קרייץ-ג'ונס, קופסה 33/1, ספריית רודס האו, אוקספורד.

6 D.C. Watt, *Personalities and Politics*, London 1965, p. 66

רשימת היבוא שלה, ובעיקר מצרכי מזון; וארץ-ישראל. בפברואר 1947 התגבר קצב משיכת הכספים מן ההלוואה האמריקנית עד כדי כך שמועד מיצויה הוקדם לפברואר 1948. בִּוּיִן, שניהל מאבק נואש נגד נסיגה אמריקנית מאירופה ומן המזרח-התיכון, נאלץ להיכנע לתכתיב משרד-האוצר וב-20 בפברואר 1947 הודיע לוּוֹשִׁינְגְטוֹן על הוצאת חילות בריטיים מיוון ומתורכיה. ההחלטה הבריטית הובילה למה שנקרא בשם 'דוקטרינת טרומן', שהוכרז עליה בקונגרס ב-2 במארס 1947. עוד בפברואר 1946 הרחיק דִּלְטוֹן לכת, כשהוא נתמך בידי אָטְלִי, והציע יציאה מוחלטת מן המזרח-התיכון אל מרכז אפריקה. במארס 1946, לאחר אוזרתו של בִּוּיִן שהרוסים עומדים 'להכריע' את טהראן, רשם דאלטון ביומנו:

אמרתי שלא נוכל לצאת למלחמה נגד הרוסים בעניין פרס ולמחרת סיפרתי על כך לראש-הממשלה. ראש-הממשלה הסכים והוא כופה על ראשי המטות ועל ועדת-ההגנה השקפה רחבה משלו, שתכליתה יציאה גדולה מאזורים שבהם קיימת סכנת התנגשות עם הרוסים. פירוש הדבר ויתור על כל ניסיון לשמור על חופש המעבר ביס-התיכון בימי מלחמה ונסיגה מן המזרח-התיכון כולו, כולל מצרים וכמובן יוון...
אָרְנֶסְט [בִּוּיִן] מוקסם מאוד מן המזרח-התיכון ואינו רוצה להוציא את הכוחות אלא עד תעלת-סואץ. מצד אחר, קוסם לו הרעיון של לאגוס – קניה והוא רוצה לסלול כביש שיחבר אותן דרך כל אפריקה.*

מדיניות החוץ הסוציאליסטית של בִּוּיִן

בִּוּיִן הביא גישה חדשה למדיניותה של בריטניה במזרח-התיכון. בפגישת שגרירים למזרח-התיכון שכינס בלונדון בספטמבר 1945 הדגיש את הצורך לפתח מדיניות סוציאלית וכלכלית למזרח-התיכון כולו, אשר תסייע להמונים החיים שם.⁷ בעת שנערך המשא-ומתן המחודש על האמנה המצרית ב-1946 הטיף לשגרירו:

משטר הפחות שומר בקנאות על כוח-שלטונו ונחרד מכל גילוי של חולשותיו. אבל אינני מאמין שהפחות יקיימו בידיהם לתמיד שלטון מוחלט על מצרים. בתור שר-חוץ של ממשלת לייבור אני משקיף אל מעבר לשליטים הנוכחיים של מצרים, המפנים לעברנו את אי-שביעות הרצון הסוציאלית, אשר למען האמת היתה צריכה להיות מופנית לעברם-הם...
... גם אינני יכול לשכוח את מה שקרה בפרס. שָׁם עלה בידי הרוסים לנצל את התנאים הסוציאליים הגרועים שבהם העם חי כדי לקדם את מפלגת טוֹדָה שלהם. אינני מתכוון להניח לרוסים להוציא את הרוח מן המפרשים שלנו במצרים על-ידי כך שיציגו את עצמם כתומכיהם הבלעדיים של ההמונים.⁸

7 שם, עמ' 74-75.

8 יומני דאלטון, רישום מיום 22 במארס 1946, ספריית בית-הספר הלונדוני לכלכלה ולמדעי החברה.

9 CP (45) 130, in Cab. 129/1: ראה גם פרסום משיבת הקאבינט מיום 30 באוגוסט 1945, Public Records Office [להלן: PRO], Cab. 128/1

10 בִּוּיִן אל קמפל, 21 ביוני 1946, PRO, FO 141/1216

האינטרסים האיסטראטגיים של בריטניה במזרח-התיכון

המשא-ומתן המחודש על האמנה עם מצרים משנת 1936, שאותו דרשו המצרים לראשונה בספטמבר 1945, העסיק את הקאבינט הבריטי במשך כל 1946 ו-1947. אי-הוודאות שהתלוותה לדיונים אלה, המחווה החד-צדדי של הבריטים במאי 1946 להוציא את כוחותיהם, דחיית התנאים על-ידי הפארלאמנט המצרי שעליהם הסכימו בֶּוֹוִין וראש-משלת מצרים צדקי פֶּחה באוקטובר 1946 – כל אלה הטילו בהלה בקרב ראשי-המטות של הצבא. 'תכנית קניה', שנזכרה כבר, היתה חלק בלתי-נפרד מתכנית רחבה יותר שחייבה גם הקמת בסיסים קדמיים. עם קבלת ההחלטה לפנות את מצרים, במאי 1946, נשארו לפני הבריטים רק שתי אלטרנאטיבות לבסיסים קדמיים: ארץ-ישראל וקירנאיקה.¹¹

בספטמבר 1946, ערב ועידת לונדון (שבה הסכימו הערבים להשתתף, אך לא הציונים), ביקשו ראשי-המטות רשות להתחיל בניית מתקני-קבע לחיל-המצב שבארץ-ישראל, שימנה עד שתי דיביזיות, תכנית שלפי ההערכה צריכה להימשך 10-14 שנים עד שתושלם. בישיבת ועדת ההגנה תמך אֶטְלִי בהשקפת משרד-החוץ שלפיה יהיה זה מעשה קודם זמנו לאשר בניית מתקנים קבועים לכוחות הצבא בארץ-ישראל לפני שהושלם המשא-ומתן הנוכחי. בֶּוֹוִין הוסיף שהוא בטוח אמנם שהערבים יסכימו שבריטניה תקים מתקנים צבאיים, אולם המשא-ומתן עלול להינזק אם יעשה בשלב זה איזה מעשה מפריע. כשהתלוננו ראשי-הצבא על התנאים האומללים שבהם פועל חיל-המצב בארץ-ישראל, הסכים אֶטְלִי לבקשתם ונתן רשות להתחיל בתכנון, כתנאי שלא יינתן לדבר פומבי ושלא יוצאו לשם כך מכרזים.

משרד-החוץ היה רגיש יותר מאשר הצבא לבעיה הכרוכה בקיום בסיסי צבא בסביבה עוינת. וכך ניסח זאת מאוחר יותר מי שהיה תת-שר החוץ באותה תקופה: 'בסיס שעליך לתגבר כדי שיוכל לעמוד בפני כוחות מקומיים וכדי שיוכל להתקיים למרות החרם שמטילה עליו הסביבה אינו יכול להיות מועיל ביותר'.¹² מי שהיה מופקד על כוחות היבשה במזרח-התיכון באותה עת, הגנרל סר ג'ון קרוֹקֶר, הודה כעבור זמן שראשי-הצבא הגיעו לדעה זו באטיות, אולי מפני 'שהיו רגילים לחוסר פופולאריות'.¹³ אולם הפיכת עניין ארץ-ישראל לעניין פאן-ערבי אכן שיכנע את ראשי-המטות שאי-אפשר לקיים נוכחות צבאית בריטית בארץ-ישראל אלא אם כן יסכים העולם הערבי לכך:

נוסף על הצרכים הצבאיים הדרושים להגנה על ארץ-ישראל, שצוינו לעיל, יש צורך אסטרטגי כולל להמשיך ולקיים את רצונו הטוב של העולם הערבי כלפינו, כדי שלא לסכן את האינטרסים שלנו בכל המזרח-התיכון... לפיכך איננו יכולים להיות שותפים לשום פתרון של בעיית ארץ-ישראל שלא יתקבל על דעת העולם הערבי.¹⁴

11 על כך ועל הדברים שבהמשך ראה: Principal Administrative Officers' Report מיום 9 בספטמבר 1946, בתוך: CSA 46(91) וישיבה 25 של ועדת ההגנה, מיום 19 בספטמבר 1946, בתוך: PRO, Air 20/2461

12 לורד סטראנג' (Strang) אל א' מונרו (E. Monroe), 22 באוקטובר 1959, בתוך מסמכי מונרו, מרכז ללימודי המזרח התיכון, קולג' סנט אנתוניס, אוקספורד.

13 קרוקר אל מונרו, 20 באוקטובר 1959, שם.

14 PRO, Air 20/2461, JP (47) 130, מיום 26 בספטמבר 1947, בתוך: PRO, Air 20/2461

האלטרנאטיבה השנייה, קירנאיקה, היתה מעשית הרבה יותר. האיזור כבר היה בשליטת בריטניה, וארצות-הברית — במיוחד לאחר עליית הלהט הלאומני במצרים — צדדה בהעברת הבסיס הבריטי הקדמי לארץ נחשלת-יחסית זו, שעדיין לא היתה נתונה למאבקים לאומניים כמו מצרים וארץ-ישראל. ארגון האומות-המאוחדות מינה ועדה של ארבע מעצמות שתפקידה לקבוע מה יהיה עתיד האיזור, אבל אפילו לא יעלה בידי הוועדה להגיע לכלל הסכם, יוחזר העניין לאו"ם בשנת 1948 ושם יוכלו בריטניה וארצות-הברית להטיל נטו על כל ניסיון לשנות את המצב.¹⁵ ראש-המטות המשולבים של ארצות-הברית, הגנרל אֵיֶזְנֶהאוֹאָר, אישר קו זה באוזני משלחת צבאית שביקרה בווישינגטון בספטמבר 1947. אֵיֶזְנֶהאוֹאָר פקפק אם תוכל בריטניה למצוא תמיכה מספקת להמשך מדיניותה במזרח-התיכון. דעתו היתה שעל הבריטים לחדול מלהישען על מצרים ועל ארץ-ישראל כבסיס של ימי-שלום להגנה על המזרח-התיכון ולהחליט מיד שקירנאיקה תהיה בסיס העיקרי לימי-שלום — מדיניות שתזכה לתמיכת ארצות-הברית.¹⁶

בסיכומו של דבר היה זה ויכוח אקדמי. מועצת-הביטחון, שדנה ביחסי אנגליה-מצרים בספטמבר 1947, לא הצליחה להגיע לכלל הסכמה לגבי אף אחת מן ההמלצות. על אפס ועל חמתם של המצרים נשארו הבריטים מן הסתם במצרים; ב-1948 היו 170,000 איש מוצבים כמערכת הבסיסים שבאיזור תעלת-סואץ. טבעי היה שהדבר הקל במידה רבה את לחץ ראשי-הצבא על הפוליטיקאים בכל הנוגע לארץ-ישראל באותו חודש שבו קיבל הקאבינט את ההחלטה בדבר נטישת המנדט. ואולם, העולם הערבי והשמירה על האינטרסים הבריטיים שבו היו רק צד אחד של המשוואה. הצד האחר היתה ארצות-הברית, שבה היתה בריטניה תלויה בתמיכה כלכלית ופוליטית.

המעורבות האמריקנית בענייני ארץ-ישראל

אשר לארץ-ישראל, ההתערבות האמריקנית — שבאה על-פי רוב דרך אמצעי-התקשורת, אגב התחשבות בכוח היהודי, יותר מאשר דרך הצינורות הדיפלומטיים — נראתה יותר ויותר בעיני הקאבינט הבריטי, ובמיוחד בעיני פֶּוֹוִין, כחבלה של ממש במאמצים להגיע להסכם. הפרסום החוזר שנתן טרומן לדרישתו להתיר את כניסתם של 100,000 עקורים לארץ-ישראל, השימוש הציני שעשה בבעיית ארץ-ישראל, על כל המטען הרגשי וההומאניטארי שהיתה זו טעונה בו, לצורכי בחירות מקומיות, זרעו יאוש במחלקת המדינה שלו ושכנעו את לונדון שהציונים, שמובטחת להם תמיכת האמריקנים, לעולם לא יהיו מוכנים להתפשר.¹⁷

נסיונו של פֶּוֹוִין לשתף את ארצות-הברית בתפקיד אחראי בארץ-ישראל היה למעשה המשך מדיניותו של צ'יצ'יל בתקופת המלחמה. בחודש האחרון לכהונתו הרחיק צ'יצ'יל לכת עד כדי כך

15 ראה: הנדרסון (מנהל המחלקה לענייני המזרח התיכון) אל תת שר-החוץ, לווט (Lovett), 28 באוגוסט 1947, בתוך: *Foreign Relations of the United States* [FRUS: להלן], V, Washington 1971, pp. 800-802.

16 משלחת חיל האוויר המלכותי אל משרד האוויריה, 12 בספטמבר 1947, בתוך: PRO, Air 20/2461.

17 באוקטובר 1945 דחה טרומן במתכוון את מינויה של ועדת הסקר האנגלית-האמריקנית, ועמה את הפתרון המקווה לבעיית העקורים, בגלל ההשפעה השלילית שהיתה עלולה להיות לה על סיכויי היכרותו של מועמד הדמוקראטים בבחירות לראשות עיריית ניו-יורק, ראה: M.J. Cohen, 'The Genesis of the Anglo-American Committee on Palestine, November, 1945', *Historical Journal* (March 1979).

ההחלטה על יציאת הבריטים מארץ-ישראל

שהציע למשרד-המושבות ולראשי-המטות של הצבא שבריטניה תעביר את המנדט על ארץ-ישראל לידו ארצות-הברית —

איני יכול להעלות על דעתי שעלינו ליטול על עצמנו את ניהולו של אותו מקום קשה בעוד האמריקנים יושבים מן הצד ומותחים ביקורת... לא ידוע לי שום יתרון שצמח לבריטניה הגדולה מתפקיד מכאיב וכפוי-טובה זה. מעכשיו שייקח מישוהו אחר את העול הזה על עצמו...¹⁸

באוגוסט 1947 סיפר צ'רצ'יל באסיפת-עם של מפלגת השמרנים ששום אינטרס בריטי לא היה כרוך בקיום המנדט, והוא הוסיף:

אֶת הודו ובורמה הענקיות פירקנו מעלינו בשמחה רבה, בלי שים לב למה שעלול לקרות בעתיד הקרוב, לאחר שהאימפריה שלנו שנבנתה בעמל של שנים תעבור מן העולם, ואילו בארץ-ישראל הקטנה נאחזה הממשלה ויהיה המחיר אשר יהיה. כמעט 100,000 חיילים מוצבים בארץ-ישראל ומדי שנה פוזרו שם 30 מיליון או 40 מיליון לירות שטרלינג מכסף שהרווחנו במאמצים רבים... לפני שנה קראתי לממשלה שתודיע לאו"ם שלא נוכל ולא נסכים לשאת עוד בעול העלבונות והפגיעות...¹⁹

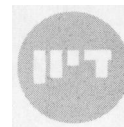
יוזמתו הראשונה של פּוֹיִן, שיתוף האמריקנים בוועדה המשותפת, נכשלה. טרומן נתן את הסכמתו החד-צדדית — שוב, דרך אמצעי-התקשורת ההמוניים — לנושא אחד שנדון בדין-וחשבון של הוועדה — להעלות מיד ארצה 100,000 נפש — בלי להביא בחשבון את ההדים שיעורר צעד כזה. לפי עצת המומחים שלו לעניינים צבאיים סירב טרומן לקחת חלק במחויבות הצבאית הנוספת. אף-על-פי-כן הסכימו לונדון וושינגטון לבחון יחד את הבעיות הטכניות הכרוכות ביישום המלצות הוועדה; לפיכך נשלחה ללונדון ביוני 1946 משלחת-חלוץ כדי לדון בפרטים הקשורים בעלייתם של 100,000 נפש לארץ-ישראל ובקליטתם בה.

הדין-וחשבון של המומחים, שנודע בהיסטוריה בשם תכנית מוריסון-גריידי, היה למעשה השלמה לדין-וחשבון של הוועדה המשותפת מאפריל 1946, שבו נקבע כי ארץ-ישראל לא תהיה מדינה יהודית וגם לא מדינה ערבית. התכנית החדשה, שביקשה לחלק את ארץ-ישראל לשני מחוזות אוטונומיים, אחד ערבי ואחד יהודי, תחת פיקוחו של נציב עליון בריטי, עתידה לשלוט בחשיבה הבריטית בשארית שנת 1946, ובמיוחד לאחר שרמזו מנהיגים ציונים שיש אפשרות כי יסכימו לקבלה. יתרונה של התכנית היה בכך שיכלה לספק את רצונו של כל אחד מן הצדדים. ליהודים היה בה משום סיכוי שהמחוזות יתפתחו למדינות נפרדות, דהיינו חלוקה. לערבים היה בה סיכוי ששני המחוזות יתפתחו למדינה פדראלית אחת, בשליטת הערבים. טרומן עצמו נטה תחילה לקבל את התכנית,²⁰ ואף אמר לגריידי שלדעתו אין זה אלא הפתרון הטוב ביותר מכל הפתרונות שהוצעו

18 תרשומת של צ'רצ'יל, 6 ביולי 1945, בתוך PRO, E4939, FO 371/45378

19 *Times*, August 5, 1947

20 ראה יומנו של ליאו קוהן (Kohn), רישום מיום 29 ביולי 1946 בתוך: IK 68/34, גנוז המדינה.

לבעיית ארץ-ישראל.²¹ אולם לחץ מתואם של הציונים בווישינגטון אילץ את טרומן להודיע לבריטים שאינו יכול לקבל את התכנית כצורתה.²² אף-על-פי-כן, במסיבת עיתונאים, ב-5 בספטמבר 1946, הודיע טרומן שלא דחה את התכנית בעיקרון, אלא רק בצורה שבה הוצגה ושהיא עדיין נמצאת בעיון, כמזה כהלוואה בסך 300 מיליון דולר שנועדה לממן את ביצועה.²³

מדיניות ציונית פשרנית, קיץ 1946

בקיץ 1946 אותתה התנועה הציונית לממשלת בריטניה כי תהיה מוכנה לדון בתכנית מוריסון-גריידי כשלב-ביניים לקראת חלוקת הארץ לשתי מדינות עצמאיות. בראשית אוגוסט נודע למחלקת-המדינה האמריקנית שלדעת וייצמן תכנית מוריסון-גריידי היא הפתרון המידי הטוב ביותר, בתנאי שהאיזור האוטונומי היהודי יהיה גדול יותר ושתיקבע הגבלת-זמן של 3-5 שנים שאחריה תיעשה חלוקה.²⁴ בישיבתה המכרעת של הנהלת הסוכנות היהודית בפאריס, ב-4 באוגוסט 1946, ערב צאתו של נחום גולדמן לשליחות מיוחדת לווישינגטון, דרש גולדמן רשות לשאת-ולתת על בסיס תכנית מוריסון-גריידי, בתנאי שהאוטונומיה תהיה משמעותית, בתנאי שהפיקוח על העלייה לפרובינציה היהודית יהיה בידיים יהודיות ובתנאי מפורש שהפרובינציה תיהפך למדינה עצמאית.

בן-גוריון תקף בחריפות את הנטייה הכללית (גם של א' קפלן ואחרים) לשאת-ולתת על יסוד תכנית האוטונומיה. אך גולדמן העמיד את הצעתו להצבעה; הסעיף הראשון של הצעתו שלל מכל וכל את תכנית מוריסון-גריידי כבסיס למשא-ומתן, ואילו הסעיף השלישי התייחס במפורש לצורך להשיג שיפורים באותה תכנית עצמה. סעיף 33 דיבר על 'הענקת אוטונומיה מנהלית וכלכלית לאיזור א"י המיועד להיהפך למדינה היהודית', וסעיף 33 ביקש 'זכות של האיזור המנהלי היהודי של א"י המיועד להיהפך למדינה היהודית, לפקח על ההגירה אל תוך עצמו'.

משה סנה הבין לאשורה את משמעות הצעתו של גולדמן, והעלה מיד הצעת-נגד. הוא הציע לאסור במפורש כל משא-ומתן על תכנית מוריסון-גריידי ולשגר חבר הנהלה כדי לשכנע את האמריקנים לדחות את תכנית האוטונומיה ולהציע במקומה מדינה יהודית. בשעת ההצבעה, הצביעו סנה ובן-גוריון לבדם בעד הצעתו של סנה, ולאחר-מכן אושרה הצעתו של גולדמן ברוב גדול, בהתנגדות סנה ובהימנעותו של בן-גוריון.

גולדמן פיזר רמזים דומים בעת שהותו בווישינגטון, באוגוסט 1946, בשליחות הנהלת הסוכנות היהודית – שליחות שהמניע העיקרי שלה היו חששות הציונים שמא הצליחו התכסיסים שנקטו בווישינגטון בעניין תכנית מוריסון-גריידי יתר על המידה עד כדי כך שעלולים הם לעורר אצל הנשיא רגשות יאוש ותסכול שיביאו אותו לידי סילוק ידיו מעניין ארץ-ישראל. בפגישתו עם תת-מזכיר המדינה האמריקני דין אצ'סון ב-7 באוגוסט 1946 סיפר לו גולדמן שהוא מעדיף את תכנית מוריסון-גריידי על דין-וחשבון של הוועדה האנגלית-האמריקנית, מפני שהתכנית לכל הפחות רמזה

21 מסמכי גריידי, ארכיון הארי ס' טרומן, אינדפנדנס, ארצות-הברית.

22 סילבר התפאר בפומבי בהישג. ראה: אינברצ'אפל (Inverchapel) אל משרד-החוץ הבריטי, 5 באוגוסט 1946, בתוך PRO, E7257, FO 371/52549

23 תיק 867N. 01/9-546, קופסה 6757; מסמכי מחלקת-המדינה של ארצות-הברית, הארכיון הלאומי, ווישינגטון.

24 הארימאן אל אצ'סון, 2 באוגוסט 1946, ובו דיווח על פגישת וייצמן עם מזכיר המושבות הול, ב-1 באוגוסט. בתוך 867N. 01/8-246, שם.

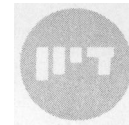
דוד בן-גוריון ואבא אבן לפני ועידת אונסק"פ, 1947

על חלוקה. מה שרצה גולדמן הוא הרחבת שטחה של הפרובינציה היהודית כדי לקרב יותר את התכנית לחלוקה.²⁵ אצ'סון דיווח על השיחה לשגרירו בלונדון, באומרו: 'ניתן לראות בהצעות ההנהלה, תיקון והרחבת תכנית מוריסון יותר מאשר תכנית חדשה לחלוטין'.²⁶ גולדמן קיבל ממחלקת-המדינה האמריקנית הבטחת-תמיכה בכל פתרון של פשרה שיעלה בידו לעבד עם הבריטים. בפגישה ב-14 באוגוסט עם פוין, בפאריס, שבה התנכא פוין שהערכים יתנגדו לחלוקה, חזר גולדמן והביע את דעתו שהציונים יסכימו לתכנית מוריסון-גריידי בתנאי שלא תבוטל הפרדה אפשרית של שני המחוזות למדינות עצמאיות.²⁷ לאחר השיחות והדינים-והחשבונות היה פוין אופטימי שתהליך המשא-ומתן יניב אמנם תוצאות. אולם הוא טעה כהבנת היערכות הכוחות בתוך התנועה הציונית. גולדמן (וגם וייצמן) לא ייצגו את דעת הרוב. מותר לשער כי בישיבתה של הנהלת הסוכנות ב-4 באוגוסט הסכים בן-גוריון לשליחות גולדמן, על בסיס הצעותיו שלו, לא רק מתוך הכרה במאזן-הכוחות כאותה ישיבה, אלא גם מתוך אמונה כי יעלה בידיו של גולדמן לגייס לחץ אמריקני חדש, שיכפה על ממשלת בריטניה לקבל את עקרון החלוקה. אולם מה שנראה לבן-גוריון כתכסיס, היה בינתיים כמעט לעיקר בידי גולדמן

25 פרטיכל הנהלת הסוכנות היהודית, כרך 43; אצ"מ, 15170.24.

26 פגישת גולדמן ואצ'סון, 867N. 01/8-746, שם, ואצ'סון אל הרימן, 12.8.1946, שם.

27 פגישה ב-14 באוגוסט 1946, בתוך: PRO, E8005, FO 371/52552.

ההחלטה על יציאת הבריטים מארץ-ישראל

ווייצמן. לעומת זאת חששו עתה הבריטים שאם יסכימו לחלוקה תפעיל קבוצת-הלחץ בוויינגטון השפעה על הנשיא כדי לדרוש את ארץ-ישראל כולה.²⁸

בן גוריון נואש

יהיו אשר יהיו סיכויי ההסכם, בן גוריון היה משוכנע שהתערבותו הנוספת של טרומן הכשילה כל סיכוי שעוד נותר כדי להגיע לפשרה. הודעתו של הנשיא ב-4 באוקטובר 1946, שנעשתה גם לצורכי בחירות נתקבלה על דעת רבים כהוכחה לתמיכתו בחלוקה. למעשה, תוך כדי היענותו לתביעת ציבור הבורחים היהודים, שבה חזר על הדרישה להתיר מיד 'עלייה משמעותית' (במקום הסיסמה השגורה בדבר 100,000), גילה טרומן שהוא תומך בפשרה בין הציונים והבריטים — אינני יכול להאמין שהפער בין ההצעות שהועלו גדול כל כך עד שבני-אדם נבונים ובעלי רצון טוב לא יהיו מסוגלים לגשר עליי.²⁹

נשיא ארצות-הברית, היס טרומן, 1948

הודעת טרומן מן ה-4 באוקטובר (ערב יום-הכיפורים) היתה בכחינת הקש האחרון לבן גוריון. האפשרויות שעמדו לפניו היו עתה ברורות למדי. הוא לא יוכל לסמוך על כך שארצות-הברית תשתף פעולה בתכנית שלא תזכה להסכמת הציונים. מצד אחר, הוא לא רצה שבריטניה לבדה תכפה חלוקה לנוכח התנגדות הערבים. המדיניות שינקוט חייבת אפוא להתקבל על דעת הערבים ולאפשר לארצות-הברית לתמוך בה, ולו גם על אפה ועל חמתה של קבוצת-הלחץ הציונית בוויינגטון:

... אם ייודע רבים שאנו מצדדים בחלוקה, היהודים — לאחר שהביאו אותנו עד לנקודה זו — ישנו, ובזאת אני בטוח, את תכסיסיהם ויפעילו לחץ על ארצות-הברית כדי לקבל את ארץ-ישראל כולה.

שני תנאים חייבים להתמלא — על היהודים להבהיר את עמדתם, אם בוועידה ואם בכתב, אם הם מסכימים לחלוקה ועל ארצות-הברית להתחייב באמצעות החלטת ממשלה או על דעת שתי המפלגות אם הן תומכות בה אם לא.³⁰

אולם היו אלה אך מליצות בעלמא. כשלחצו עליו המנהיגים הציונים, ובכללם אבא הלל סילבר, שירמוז ולו בחשאי שהבריטים אמנם תומכים בחלוקה, חזר בן גוריון על האזהרות בדבר כוונת בריטניה לצאת מארץ-ישראל.³¹ החלטת הקונגרס הציוני, בדצמבר 1946, להדיח את וייצמן מנשיאות התנועה, הוכיח סופית לבן גוריון שאין לצפות לגישה פשרנית מצד הציונים.

28 בן גוריון אל אטלי, סוף נובמבר 1946, בתוך: PRO, Prem 8/627, pt. 6.
29 ההודעה נמסרה לשגריר אינברצ'אפל יום קודם. ראה: פגישת אינברצ'אפל ואצ'סון, 3 באוקטובר 1946, בתוך: PRO, 867N. 01/10-346, קופסה 6757, שם. אצ'סון גילה שהנשיא מסר את ההודעה מתוך אירצון, שלא היתה לו ברירה בגלל מערכת הבחירות של הרפובליקאנים ובמיוחד בשל הידיעה שהמושל דיואי עומד לשאת נאום על ארץ-ישראל.

30 בן גוריון אל אטלי, סוף נובמבר 1946, בתוך: PRO, Prem 8/627, pt. 6.
31 בעת ביקורו באו"ם, בחודשים נובמבר-דצמבר 1946, נפגש בן גוריון עם סילבר פעמיים, ב-14 וב-20 בנובמבר. הוא חזר על אזהרותיו גם באוני שר-החוץ האמריקני בירנס (Byrnes). ראה דין-וחשבון בתוך: PRO, E11785, FO 371/52565

הפנייה לאר"ם

ערב השלב השני של ועידת לונדון, בינואר 1947, נקט יועצו הראשי של כנוין לעניין ארץ-ישראל, סר הרולד בילי, צעד לא שגרתי; הוא שלח תזכיר ישירות לראש-הממשלה. בילי הביע את ספיקותיו אם יהיו הבריטים מסוגלים למצוא את המשאבים הדרושים לקיום המחויבות הצבאית הכרוכה בכפיית פתרון המנוגד לשאיפותיו של כל אחד משני העמים היריבים או של שניהם כאחד, או אם תסכים דעת-הקהל הבריטית למדיניות שאינה מוליכה להשגת השקט בארץ-ישראל ולהוצאת הכוחות. בילי טען שבתור צעד ראשון יכולה בריטניה להציע את המנדט לאמריקנים – ואם יקרה כצפוי, שהאמריקנים ידחו את ההצעה, תוכל בריטניה לטעון ש'מאחר שהם לא היו מוכנים ליטול על שכמם את המעמסה, שנשאנו אנו זמן כה רב, מוצדקת דרישתנו להחזיר את המנדט לידי האומות-המאוחדות'. בילי עצמו העדיף להמתין עד לכינוסה של העצרת-הכללית של האו"ם בספטמבר, אולם הזכיר את חששותיו של משרד-המושבות שמיד לאחר שיכריזו הבריטים על כוונתם לוותר על המנדט, תיעשה עמדתה של ממשלת המנדט בארץ-ישראל כלתי-אפשרית. הסתייגותו היחידה של בילי היתה שיש לתת תחילה לראשי-המטות שהות לבדוק כיצד תשפיע הוצאת הכוחות על מצבה האסטרטגי של בריטניה במזרח-התיכון כולו. בכל מקרה, סיכם בילי, 'תהיה ועידת לונדון ההזדמנות האחרונה למאמץ נמרץ להשיג הסכם שיספק את רצון כולם'.³² בסוף לקראת נטישת המנדט חל עיכוב זמני בפגישה שקיימו ראשי-המטות, אָטלי וְכוּין ב-13 בינואר 1947. ראש מטה חיל-האוויר, לורד טָדֶר הדגיש את הצורך בפתרון פוליטי כלשהו שיאפשר לשמור על כל זכויות הצבא בארץ-ישראל, ואילו ראש המטה הכללי המלכותי מונטגומרי עמד על הצורך להציב שם כוחות של חיל-היבשה. ההוכחה לכך שתכנית מוריסון-גריידי עדיין לא שבקה חיים מצויה בהערתו של אָטלי, שהזכויות האסטרטגיות בארץ-ישראל אולי יהיו תלויות במשא-ומתן מוצלח על אמנת-זכויות עם 'המדינות-היורשות של תכנית האוטונומיה לפי מחזות'.³³ כשהביא כנוין את תכניתו בעניין ועידת לונדון לאישור הממשלה, ב-14 בינואר 1947, למעשה עמדה ביסוד התכנית שעליה המליץ דרישת הערכים (שהועלתה בוועידה שהתקיימה בספטמבר-אוקטובר 1946) להקים מדינה אחת; אלא שהתכנית שהביא עכשיו חוקנה כך שתאפשר עלייה בשיעור כזה שהאמריקנים יוכלו לקבל את התכנית. כנוין צפה מראש שתכניתו תיתקל בהתנגדות היהודים, אולם הוא 'לא האמין שיהיה בכוחם לגייס התנגדות אמריקנית, מאחר שפתרון זה עולה בקנה אחד עם עקרונות הדמוקרטיה'.³⁴ קריין-ג'ונס, שזה עתה התמנה שר-המושבות, הודיע שהוא מתנגד וכי יתמוך בחלוקה.³⁵ אף-על-פי שקריין-ג'ונס נתמך באחדים מן השרים הבכירים בממשלה (אם גם לא היה לו רוב), התבססה תמיכתו בחלוקה בשלב זה על ההנחה המוטעית שיהיה ביכולתו לשכנע את הציונים להסכים להקמת

32 בילי אל אָטלי, 2 בינואר 1947, בתוך: PRO, E74, FO 371/61761.
33 ישיבה ביום 13 בינואר 1947, בתוך: PRO, COS (47) 9, Cab. 127/281.
34 CP (47) 30, 14 בינואר 1947, בתוך: PRO, Cab. 128/11.
35 ישיבת הקאבינט, 15 בינואר 1947, בתוך: PRO, Cab. 128/11.

גדרות-תיל מקיפים אזורים בריטיים בעיר החדשה בירושלים – 'בְּוִיגְרָד', 1947

מדינת-ננס, בערך בגבולות המחוז המתוכנן על-פי תכנית מוריסון-גריידי.³⁶ הוא גם טעה בחישוביו על תמיכתם הצפויה של האמריקנים בחלוקה – אין זה מן ההיגיון שבשלב זה, קודם למינוי ועדת אונסקו"פ ולפני תמיכת הסובייטים בחלוקה, היו האמריקנים תומכים בחלוקה לנוכח התנגדות הערכים. הטעון שקריץ'-ג'ונס נסוג מרעיון החלוקה מפני שנפלה עליו אימתו של בְּוִיגְרָד אינו מתקבל על הדעת – אילו היתה לבְּוִיגְרָד שליטה כה גדולה על קריץ'-ג'ונס מדוע בכלל הירשה לשר-המושבות להביא את הצעת החלוקה שלו לקאבינט ולגייס לה תמיכה?

לא היתה זו הפעם הראשונה שהעניין הציוני ניצל בזכות עקשותם של הערכים. הערכים דחו את כל ויתוריו של בְּוִיגְרָד, ואילו את תכנית-ההצלה של הרגע האחרון שלו, שהגיש לקאבינט יחד עם קריץ'-ג'ונס ב-7 בפברואר, שעיקרה משטר-נאמנות לתקופה של חמש שנים, שיוביל למדינה עצמאית בארץ-ישראל, ומתן רשות-עלייה ל-96,000 נפש בשנתיים הראשונות.³⁷

מדיניות שקולה או תכסיס?

כעקבות דחיית תכניתו על-ידי שני הצדדים בוועידה המליץ בְּוִיגְרָד להעביר את הבעיה כולה לאו"ם, ללא ההמלצות של בריטניה.³⁸ ההחלטה לא נתקבלה פה-אחד, אולם 'עריקתו' של שר-המושבות למחנהו של בְּוִיגְרָד חתמה סופית את גורלה של תכנית החלוקה. בְּוִיגְרָד הוסיף לבטא את תקוותו שעצם

36 ראה: קריץ'-ג'ונס אל קאנינגהאם, 13 בפברואר 1947, בתוך: PRO, CO 537/2333. בפגישה פרטית שקיימו קריץ'-ג'ונס, בן-גוריון, שרתוק והורביץ ב-12 בפברואר, אמרו הציונים שההצעה הבריטית 'שמה ללעג את טענותיהם המוצדקות'.

37 CP(47)49, 6 בפברואר 1947, בתוך: PRO, Cab. 129/16; וכן: ישיבת הקאבינט ב-7 בפברואר, בתוך: PRO, Cab. 128/9

38 CP (47) 59, בתוך: PRO, Cab. 129/17; וכן: ישיבה כיום 14 בפברואר 1947, בתוך: PRO, Cab. 128/9

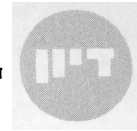

האיום בהעברה לאו"ם יביא את הצדדים לפשרה. אולם אי-אפשר לפטור את החלטת הקאבינט מן ה-14 בפברואר כתכסיס ערמומי או כמדיניות של עברי-פי-פחת בלבד. אילו היתה ארץ-ישראל עדיין בעלת חשיבות מן המעלה הראשונה לבריטניה, לא היה הקאבינט מעביר את הבעיה לידי העצרת-הכללית, שהחלטותיה אינן ניתנות לחיזוי מראש. אף-על-פי שבריטניה היתה מוכנה, מדרך הטבע, להמשיך ולהישאר בארץ-ישראל אם יקרה מה שאינו צפוי כי יקרה, ששני הצדדים יזמינו אותה לעשות כן, אין כל ספק שהקאבינט נתן את מלוא דעתו לכך שארגון האומות-המאוחדות – על האינטרסים השונים המתרוצצים בו – עשוי למסור את הנאמנות על ארץ-ישראל לידי מדינה אחרת, או תציע תכנית של המשך הנוכחות הבריטית בתנאים שלא יתקבלו על דעת לונדון. דיוני הקאבינט בחודשי ינואר-פברואר 1947 התרחשו על רקע של אלימות גוברת ושל ערעור הביטחון הפנימי בארץ-ישראל גופה (לרבות משבר דלק – פחם – מבית ואת ההחלטות שנתקבלו באותה עת בנוגע להודו, ליוון ולתורכיה). ב-26 וב-27 בינואר 1947 נחטפו בארץ-ישראל שני אזרחים בריטים (אחד מהם, שופט של בית-המשפט המחוזי בתל-אביב, נחטף בעת שכתו בדין) והוחזקו בכני-ערובה תמורת חייו של דב גרונר, חבר הארגון הצבאי הלאומי שנדון למוות. החטיפות נראו כמבשרות מדיניות חדשה של פעולות-תגמול כשלבריטים אין תשובה הולמת עליהן. החלטת הבריטים מתחילת פברואר לפנות למעלה מ-2,000 נשים וילדים ועובדים לא-חיוניים ולהקים באזורי-המגורים לשעבר אזורים מוקפים גדרות-תיל ושמורים היטב היתה סימן של אין-אונים.³⁹ ב-2 במאס הוטל משטר צבאי על תל-אביב ועל חלקים של העיר ירושלים. הניסיון נכשל – למעשה נתפסו רק טירוריסטים בודדים והממשלה הפסידה כסף רב, כתוצאה מאובדן מסים. המשטר הצבאי בוטל כעבור שבועיים בלבד ושוב לא הוטל בקנה-מידה רחב, בעיקר מפני שלא היו לצבא כוחות לעשות כן.⁴⁰ הצבא נעשה פגיע יותר ויותר לפעולות של טירור יהודי במשך 1947 – בעיקר משום שארגוני הפורשים נהנו במידה גוברת והולכת מתמיכתו, אם גם הנסתרת, של הציבור – תמיכה שגברה אף יותר עם גירושה מחיפה של כל אוניית-מעפילים. משלוש בחינות שונות הגיעה בעיית ארץ-ישראל לשלב המכריע ביולי 1947. ראשונה, דינים-וחשבונות שהגיעו ללונדון מממשלת המנדט הצביעו על כך שוועדת החלוקה של האו"ם עומדת להמליץ על חלוקה – פתרון שממשלת בריטניה כבר החליטה שאין לכפותו על הערבים;⁴¹ שנייה, בסוף החודש תלו אנשי האצ"ל שני סרג'נטים בריטים, כתגמול על הוצאתם להורג של אחדים מחבריו. המאורע לא רק גילה לעולם את חוסר יכולתו של הצבא להגן על אנשי-שלו, כי אם עורר גם גל של אנטישמיות באנגליה והסכמה כללית לאומית, שהשתקפה בדברי שתי המפלגות כפארלאמנט, שעל הממשלה להחזיר את הבחורים הביתה.⁴² ואחרונה, בסוף יולי הגיעה לחופי

39 משרד-החוץ הבריטי אל ושינגטון, 8 בפברואר 1947, בתוך: PRO, E 1210, FO 371/61765
40 CP (47) 107, 26 במאס 1947, בתוך: PRO, Cab. 129/18, וכן: JP (47) 38 (0) 21, מאס 1947, בתוך: PRO, CO 537/2299

41 מקגיליברי (MacGillivray), קצין הקישור הבריטי, אל משרד-המושבות, 15 ביולי 1947, בתוך: PRO, E 6515, FO 371/61875; וכן: סר הנרי גורני (Gurney), המזכיר הראשי, אל משרד-המושבות, 20 ביולי 1947, בתוך: PRO, E 6848, FO 371/61876

42 ויכוח בכית-הנבחרים, 12 באוגוסט 1947, בתוך: H.C. Deb., vol. 441, cols. 2306-2388

הארץ האונייה 'יציאת אירופה – תש"ח' (אָקסודוס 1948) ועל סיפונה 4,500 מעפילים שהוחזרה בכוח לאירופה. אפשר שהסיבה להחזרתם לגרמניה של אנשים אלה, שרכים מהם ניצלו ממחנות-הריכוז, לא היתה אלא חוסר מקום במחנות שבקפריסין; אולם צעד זה היה בו משום שואה פוליטית חמורה, שממנה היטיב המחנה הציוני להפיק כל יתרון תעמולתי אפשרי, למשל כשאוברי (אבא) אבן, שהיה אז קצין קישור ליד ועדת-החלוקה של האו"ם, שכנע ארבעה מחברי הוועדה לבוא עמו לחיפה כדי להיות נוכחים בשעת הגירוש.

ההחלטה הסופית להחזיר את המנדט לידי ארגון האומות-המאוחדות, שנתקבלה בקאבינט ב-20 בספטמבר 1947, היתה לא יותר מאשר צעד פורמאלי. יהיה אשר יהיה מס-השפתיים שעדיין הועלה לתקווה המתמהמהת להשיג הסכם ערבי-יהודי, כּוּוּן לא היה מוכן לכפות בעזרת נשק בריטי הסכם שאינו מקובל על דעת אחד הצדדים.⁴³ על כל פנים, בוודאי היה ברור לקאבינט בספטמבר שהצבא הבריטי באותו זמן אינו מסוגל לעשות מעשה מסוג זה, אלא אם כן ינקוט צעדים חריפים שיעלו את זעמה של דעת הקהל העולמית.

מתי החליטו הבריטים לצאת?

עמיצור אילן

החלטות לפינוי ארץ-ישראל התקבלו בקאבינט הבריטי החל מחודש ינואר 1947, ומאז חזרו והועלו בנוסחים שונים. אולם רוב הזמן היו אלה החלטות שהותנו באפיסת הסיכויים להסדר יהודי-ערבי כחסות בריטית. לפיכך בחיפוש אחר סופו של תהליך גיבוש ההחלטה, יש לתור אחר הרגע בו חדלו החלטות כאלה להיות מותנות, כאשר הן תורגמו לשפת תכנון מעשי והוראות לפינוי הצבא והמנהל הבריטי. שכן, עם נפילת ההחלטה היו לבריטניה שפע של סיבות טובות מדוע לא לדחות את ראשיתו של הפינוי. על-פי קריטריון זה יש לקבוע כי ההכרעה האמיתית לצאת מארץ-ישראל – החלטה הכרוכה בהכרה מצד ממשלת בריטניה שהיא עוברת את קו אין-הרטה – לא נפלה בפברואר או בספטמבר 1947. החלטה זו, בשלבה הסופי, לא הוכתבה על-ידי המאורעות בארץ-ישראל, בהשפעת יחסים בין-לאומיים או משיקולים איסטרטגיים גלובאליים, אף כי כל אלה לקחו חלק בדחיפת בריטניה למצב בו התבקשה החלטה כזו. ההכרעה קשורה באירועים בעצרת האומות-המאוחדות בניו-יורק. אם לדייק יותר – היא נפלה לאחר שהתברר כי במסגרת ועדת אד-הוק של העצרת הכללית לשאלת ארץ-ישראל הסתמן בסוף אוקטובר שיתוף-פעולה אמריקני-רוסי שנועד לגבש החלטת חלוקה בעצרת. היה זה כיוון-התפתחות שעמו לא היתה בריטניה מוכנה להשלים, ולא העריכה שעשויה לצמוח לה בסופו של דבר תועלת כלשהי אם תנסה להסתגל אליו.

43 ישיבת הקאבינט, 20 בספטמבר 1947, בתוך: PRO, Cab. 128/10.